

ОКРЕМА ДУМКА

судді Конституційного Суду України Козюбри М. І.
стосовно Рішення Конституційного Суду України
у справі за конституційним поданням
Міністерства внутрішніх справ України
щодо офіційного тлумачення положень частини третьої
статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність)

Поділяючи окремі положення як мотивувальної, так і резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України, разом з тим вважаю, що викладена в ньому позиція з основних питань, порушених у конституційному поданні Міністерства внутрішніх справ України, є вразливою. На мою думку, вона не впливає із сучасних теоретичних уявлень про юридичну відповідальність та системного тлумачення Конституції України.

1. Юридичній відповідальності при всій неоднозначності її розуміння у вітчизняному правознавстві притаманні певні особливості, які не підлягають сумніву. Для даної справи особливо важливе значення мають такі з них:

по-перше, юридична відповідальність є наслідком правопорушення, яке стає її фактичною підставою. У свою чергу правопорушення характеризується сукупністю певних ознак, які утворюють його склад. Особа може бути притягнута до юридичної відповідальності тільки за наявності в її діянні всіх складових правопорушення;

по-друге, юридична відповідальність пов'язана із застосуванням заходів державно-примусового впливу. Цим вона відрізняється від інших видів соціальної відповідальності;

по-третє, саме по собі правопорушення автоматично не тягне за собою застосування заходів державно-правового примусу, воно є лише підставою для цього. Для реального здійснення юридичної відповідальності необхідний правозастосовний акт уповноваженого на те (компетентного) органу, яким встановлюється обсяг та форма заходів державно-правового примусу;

по-четверте, юридична відповідальність здійснюється у процесуальній формі. Це означає, що порядок покладення юридичної відповідальності визначається нормами процесуального права, на основі яких за наявності певного факту виникають процесуальні правовідносини, в яких відбувається рух юридичної відповідальності.

Цей рух включає ряд стадій, основними з яких згідно з теорією юридичної відповідальності є:

а) виникнення юридичної відповідальності, момент якого, як правило, пов'язаний з вчиненням правопорушення;

б) дослідження обставин справи про правопорушення;

в) прийняття компетентними органами рішення про застосування (незастосування) заходів державно-правового примусу, вибір їх в межах санкції, передбаченої нормою права;

г) реалізація юридичної відповідальності, тобто виконання застосованих до правопорушника заходів державно-правового примусу.

Зазначені стадії з деякими особливостями притаманні також такому виду юридичної відповідальності, як кримінальна відповідальність, порядок здійснення якої регламентується більш детально порівняно з іншими видами юридичної відповідальності і визначається кримінальним, кримінально-процесуальним і виправно-трудовим законодавством.

Пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину, очевидно, може розглядатись як одна із стадій руху кримінальної відповідальності. Причому призначення цієї стадії полягає не стільки в констатації у діяннях особи, якій пред'явлено обвинувачення, складу злочину, зокрема її вини, скільки у залученні цієї особи до участі у кримінальній справі у новому статусі — статусі обвинуваченого, що породжує для неї принципово новий комплекс прав (оспорювати кваліфікацію злочину, факт його вчинення, надавати докази, користуватись послугами адвоката, домагатися з допомогою юридичних засобів звільнення від кримінальної відповідальності або пом'якшення її тощо), який об'єднується загальним поняттям «право на захист».

Отже, вважати цю стадію притягнення до кримінальної відповідальності чи навіть його початком (мотивувальна частина Рішення у цьому відношенні, на мою думку, суперечлива) немає підстав.

Повноваженням притягати до кримінальної відповідальності відповідно до Конституції України наділений виключно суд. Це прямо впливає із статті 62 Основного Закону, яка говорить: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду».

Про те, що виключно суд може притягнути особу до кримінальної відповідальності, свідчить також ряд інших статей Конституції України. Зокрема, частина перша статті 61 Конституції закріплює одну з найважливіших засад юридичної відповідальності, згідно з якою «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення». Навряд чи можна заперечувати, що тут, якщо йдеться про кримінальну відповідальність, мається на увазі притягнення до відповідальності саме судом, а не «притягнення як обвинуваченого» на стадії досудового слідства, оскільки згідно із статтею 141 Кримінально-процесуального кодексу у разі необхідності допускається зміна пред'явленого обвинувачення або доповнення його слідчим. У такому випадку він «зобов'язаний заново пред'являти обвинувачення з виконанням вимог, встановлених статтями 131, 132, 133 і 140 цього Кодексу». Пред'явлення обвинувачення заново можливе також у разі повернення прокурором або судом справи для додаткового розслідування (статті 231, 246 КПК).

У частині другій статті 105 Конституції України наголошується на тому, що «за посягання на честь і гідність Президента України винні (підкреслено мною. — М. К.) особи притягаються до відповідальності на підставі закону». Вина ж, якщо йдеться про кримінальну відповідальність, може встановлюватись, як вже зазначалось, тільки обвинувальним вироком суду (стаття 62 Конституції України).

Отже, до винесення обвинувального вироку суду та набрання ним законної сили особа відповідно до Конституції України не може вважатися притягнутою до

кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим посилання в Рішенні Конституційного Суду України на статті 147, 242, 246 Кримінально-процесуального кодексу України, відповідно до яких «притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину» (пункт 1.2 резолютивної частини Рішення), не є переконливим.

Чинний Кримінально-процесуальний кодекс України введено в дію ще у 1961 році, тобто задовго до прийняття нинішньої Конституції України. Чимало його положень потребують приведення у відповідність з положеннями Конституції України, що до цього часу не зроблено. Не узгоджуються з нею, на мою думку, й положення названих у Рішенні статей Кримінально-процесуального кодексу України, які, по суті, отожднюють винесення слідчим постанови про притягнення особи як обвинуваченого і пред'явлення їй обвинувачення з притягненням до кримінальної відповідальності (допускаючи таким чином притягнення на стадії досудового слідства).

2. Не може, на мій погляд, служити вагомим аргументом на користь позиції Конституційного Суду також посилання на історичний аналіз правових норм, які регулювали питання депутатської недоторканності.

По-перше, зазначений аналіз ґрунтується на законах, які, як і Кримінально-процесуальний кодекс України, приймались до чинної нині Конституції України, у зв'язку з чим вони (чи, принаймні, їх окремі положення) теж потребують приведення у відповідність з Основним Законом України.

По-друге, якщо навіть допустити, що, приймаючи положення частини третьої статті 80 Конституції України, народні депутати України XII скликання під «притягненням до кримінальної відповідальності» мали на увазі стадію пред'явлення народному депутату України обвинувачення, то і це, на мою думку, не дає підстав для висновку, що саме такою є воля Конституції.

Конституція України, як і конституції інших держав, є єдиним, цілісним актом. Тому тлумаченню підлягають не думки чи навіть позиції творців Конституції України щодо окремих її положень, а воля Конституції в цілому. Вона ж щодо порушеного питання проявляється в тому, що:

— Конституція України виходить з принципу єдності кримінальної відповідальності, не розриваючи її на «матеріальну» і «процесуальну», як це мало місце у радянській юридичній науці. Разом з тим вона не зводить кримінальну відповідальність до реалізації тільки матеріально-правових норм, а передбачає процесуальні інститути, що містять гарантії досягнення об'єктивної істини у справі, прав особи, що обвинувачується у вчиненні злочину, обґрунтованості застосування до неї запобіжних заходів тощо (статті 28, 29, 31, 55, 59, 61, 62, 63 та ін.);

— офіційна оцінка наявності чи відсутності у діянні особи складу злочину як підстави кримінальної відповідальності здійснюється виключно судом;

— тільки суд приймає рішення про застосування чи незастосування до особи, що вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру.

З цього випливає, що згода Верховної Ради України на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності має бути одержана не до

пред'явлення йому обвинувачення, а перед направленням прокурором справи до суду відповідно до положень Кримінально-процесуального кодексу України.

3. Не заперечуючи проти позиції Конституційного Суду щодо того, що депутатська недоторканність поширюється на народного депутата України з моменту визнання його обраним за рішенням відповідної виборчої комісії і до моменту припинення повноважень, разом з тим вважаю, що частина друга пункту 1.4 Рішення Конституційного Суду, згідно з якою «у разі пред'явлення громадянину України обвинувачення у вчиненні злочину та/або його арешту до обрання народним депутатом України подальше провадження у кримінальній справі стосовно такого депутата може бути продовжено за наявності згоди Верховної Ради України на його притягнення до кримінальної відповідальності та/або перебування під вартою», не узгоджується з названою позицією.

При вирішенні даного питання, на мою думку, необхідно виходити з загального змісту та мети інституту депутатської недоторканності (іммунітету). Як правильно зазначається у мотивувальній частині Рішення, депутатська недоторканність не є особистим привілеєм. Проте до цього варто додати, що вона не є також виключно індивідуальним правом народного депутата України. Депутатська недоторканність (іммунітет) спрямована в основному на забезпечення нормального функціонування парламенту (зокрема, і на його захист від посягань виконавчої влади). Не випадково в багатьох країнах світу (Австралія, Великобританія, Індія, Ірландія, Канада, Норвегія, США, Філіппіни та ін.) депутатська недоторканність (іммунітет) поширюється лише на період сесії парламенту та на певний строк до її початку і після закінчення.

В Україні, як і в деяких інших державах, строк дії депутатської недоторканності (іммунітету) охоплює весь строк дії депутатського мандата. Це, зокрема, означає, що передбачений частиною третьою статті 80 Конституції України особливий порядок притягнення народних депутатів України до кримінальної відповідальності, затримання чи арешту діє тільки в межах цього строку. Інакше кажучи, вимога щодо згоди Верховної Ради України на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешту не поширюється не тільки на осіб, депутатські повноваження яких припинилися, а й на осіб, яких взято під варту або кримінальну справу щодо яких передано до суду до обрання народними депутатами України. За логікою ж, покладеною в основу Рішення Конституційного Суду, така згода необхідна навіть на стадії судового розгляду справи (якщо під час розгляду підсудний обраний народним депутатом України), що суперечить одній з основних засад судочинства — рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом (стаття 129 Конституції України).

4. Відповідно до частини третьої статті 76 Конституції України «не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку». З цього конституційного положення випливає, що народним депутатом України може бути обраний громадянин України, щодо якого порушено кримінальну справу, якого затримано чи заарештовано.

Згідно з частиною першою статті 79 Конституції України перед вступом на посаду народні депутати України складають перед Верховною Радою України присягу. Отже, у разі обрання громадянина народним депутатом України під час перебування його під вартою йому має бути надана можливість скласти присягу, оскільки за змістом частини третьої статті 79 Конституції України лише відмова скласти присягу (а не факт перебування під вартою) має наслідком втрату депутатського мандата.

Враховуючи, що депутатська недоторканність спрямована насамперед на забезпечення нормального функціонування парламенту, на вимогу Верховної Ради України народному депутату України, який перебуває під вартою, має бути також забезпечена можливість брати участь у засіданнях Верховної Ради (до набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього, наслідком чого є дострокове припинення повноважень народного депутата України). Встановлення юридичних механізмів забезпечення такої можливості належить до повноважень Верховної Ради України. Певний світовий досвід у законодавчому регулюванні подібних ситуацій вже існує.

Суддя
Конституційного Суду України

М. КОЗЮБРА